

Govor Vlaste Beltram pred spomenikom mučenim v Semedeli

»Na tem mestu so se do leta osvoboditve 1945 dvigali mrki zidovi koprške ječe. V njenih temnih celicah je moralo nešteto borcev za svobodo pretrpeti strahotne muke in tudi smrt, da zdaj človek, svoboden v svobodni domovini, lahko mimo greš. Spomni se njih upornega duha in človeške misli, ki sta rušila ječe, ter varuj svoje domovine in tvojega ljudstva prosto pot! /.../«

Tako je med drugim zapisal Ciril Kosmač v posvetilu na plošči, ki je bila na šolski stavbi, zgrajeni na mestu nekdanjega koprškega zaporu.

Do leta 1948 je namreč na koprski veduti izstopala mogočna stavba koprške kaznilnice, ki je v prvi polovici 19. stoletja zrasla na kompleksu nekdanjega dominikanskega in glagoljaškega samostana. Namenjena je bila kriminalcem in političnim zapornikom, to je kategoriji zapornikov, ki se je začela množiti v drugi polovici 19. stoletja. Višek pa je dosegla v času med obema vojnama in vojno, ko so ti celo prevladovali. Drugi bližnji zapori so bili v Trstu, Gorici in na Reki, v spominih pa večkrat preberemo, da je bil ravno koprski zapor najslabši. Grozo vzbujajoče so bile nečloveške samice, poimenovane »grobovi živih« (*tombe dei vivi*), kjer so pripornike »mehčali« pred zaslišanji. Pred vojno so opravljali zasliševanja na kvesturi, za hujše osumljence tudi na karabinjerski postaji v Semedeli, med vojno pa kar v zaporu. Seveda so bila zasliševanja spremljana z mučenji, ki so se stopnjevala glede na težo političnega zločina.

Največ političnih zapornikov je bilo slovanske narodnosti, in sicer iz celotne Julijske krajine, poleg njih še istrski italijanski protifašisti. Med drugo svetovno vojno so prihajali še zaporniki iz zasedenih ozemelj Ljubljanske pokrajine in Dalmacije. Bil pa je tudi prehodni zapor za mnoge z zasedenih ozemelj, pred vojaškim sodiščem obsojenih, ki so nato odhajali naprej v italijanska taborišča in ječe.

V koprskem zaporu so preživljali hude dneve tudi osumljenci, obtoženi in obsojeni na najbolj odmevnih procesih: tako sodelujoči v marežganskem uporuh leta 1921, pa pripadniki tržaške narodnoobrambne organizacije Borba in tudi Tigra leta 1930, in antifašisti različnih političnih opcij na drugem tržaškem procesu decembra 1941. V njem pa je bilo zaprtih tudi veliko domačih antifašistov, med vojno tudi aktivistov OF in pripadnikov partizanskih enot. Politične zapornike so osvobajali dvakrat – prvič po kapitulaciji Italije, in sicer 27. 9., in drugič po koncu vojne. Nato so bile v njem delavnice, dokler niso leta 1948 začeli zapor podirati, na delu njegovega kompleksa pa je zrasla osnovna šola JPV.

Kakšne so bile celice so leta 1932 opisali v glasilu emigrantov iz JK Istra:

»/.../ Zaporniki so navadno vrženi v t. i. kazenske celice, ki se nahajajo popolnoma pod zemljo, brez oken, kamor ne posije sončni žarek, ker so celice od zunanje strani ločene po dolgih hodnikih. Te celice so nekaj strašnega in le kdor jih je poizkusil, si lahko o njih napravi sliko. Široke so komaj poldrugi meter, a dolge toliko, da srednji človek lahko napravi tri korake in pol, kadar se je navadil pravilno obračati, to pa zaradi oмотice, ki se nujno pojavi že po nekaj korakih. Le v luknji nad notranjimi železnimi vrati brli noč in dan lučka. Kaznjenci dostikrat ne vedo, ali je noč ali dan, in se časovno orientirajo samo potom kosila, ki ga dobijo okrog poldne, ker v te luknje ne seže niti glas zvonca, niti zvonov. /.../«

Sedaj pa še nekaj o mestu, kjer se nahajamo. Tu, kjer se je v preteklosti začela vzpenjati cesta k nekdanjemu Gravisijevemu gradiču, je bil v času AO postavljen pension, ki so ga pod Italijo spremenili v karabinjersko postajo. Ta je nekaj časa služila kot zasliševalnica za politične

zapornike. Tako so leta 1930 v njej zasliševali, seveda ob mučenju, pripadnike tržaške Borbe. O tem je pisal njihov član Vekoslav Španger, pa tudi Vladimir Štoka s Kontovela, obsojen na PTP na 20 let ječe, 2 dni po vrnitvi iz zaporov septembra 1943 pa je padel v partizanih. V svojem življenjepisu je opisal dogajanje na karabinjerski postaji, na katero spominja to spominsko obeležje. Prebrala bo odlomek:

»Kdor bo imel priložnost kdaj brati te spomine, se mu bo morda zdelo, da so čisto enostaven proizvod bujne domišljije. Nikomur ne želim, da bi se osebno prepričal o takih resnicah. Zagotavljam, da si ne izmišljam ničesar in tudi ne pretiravam. Kdor je kaj izkusil s policijo, bo verjel, kdor ni imel te nesrečne časti, naj bo hvaležen svoji usodi. /.../

V veži so mi odvezali roke, a ne oči. Pred mano so odprli vrata, vstopil sem, ali bolje, porinili so me nekam in prišel sem v roke nekemu velikemu vragu, ki me je takoj zgrabil za lase in me vprašal: 'Veš, kaj je naredil Miloš?' 'Jaz ne vem ničesar.' 'Dobro, ti bomo že osvežili spomin, prekleti dinamitar slovenski!'

Tak je bil začetek usodnega 15. aprila 1930, ker sodim, da je moralo biti čez polnoč. Ne bom opisoval na dolgo in široko vseh podrobnosti te usodne noči. Povedano bo dovolj, če rečem, da so od mene in Špangerja zahtevali točnih izjav glede onega, kar je trdila Frančeškinka (tudi obtoženka na procesu, V.B.). Da bi naju spravili do tega, so naju sistematično pretepali in mučili. Mene so najprej slekli do pasu in dva sta mi razpela roke, medtem ko sta me druga dva bila s pestmi po hrbtu in prsih. Ne štejem klofut, vlečenja za lase in ušesa, pljuvanja itd. Druga stopnja je bila vrela voda. Bosih nog so me porinili v škaf vrele vode. Ko sem zaradi bolečin planil ven, so me začeli tepsti s palico po oparjenih nogah, dokler niso dodobra otekle. Za tem pa ponovno krop in, kar je bilo v resnici najtežje prenašati, šibanje s tanko palico. Vse to pa se je odvijalo v bolj ali manj kratkih presledkih, ker sva se jaz in Španger vrstila. To je trajalo do petih zjutraj. Potem so naju pustili. Posledica tega pretepanja je bilo priznanje z moje in s Špangerjeve strani, da pripadava organizaciji, a da o napadu na Popolo ne veva ničesar. Mene so zaprli v neko celico prav zraven one sobe, kjer so nas pretepali. Precej pozno zjutraj, sem slišal Marušiča, ki je tulil od bolečin. Imel sem vtis, da ni bil dolgo časa v škripcih, ker sem ga kmalu slišal na hodniku, kako je kričal, da je nedolžen. Dobro znamenje! On ni ničesar priznal. Poklicali so nekoga drugega. Zaradi bolečin po telesu sem se popravil na deski, tako da sem slišal, z ušesom pritisnjenim ob zid, kaj se dogaja v sosednji sobi. Slišal sem razločno kričanje izpraševalca – še vedno tisti, ki je mene izpraševal – in ploskanje udarcev, nič krika, premikanje stolov. Potem ponovno tiho. Ker nisem slišal, kdo je na vrsti od naših, sem mislil, da je omedlel pod udarci in da ga sedaj ponovno spravljaj o k zavesti.«

Vlasta Beltram

19. 9. 2020